

Ружица Бајић

*Институт за српски језик
Београд, Србија и Црна Гора*

Ксенија Кончаревић

*Богословски факултет
Београд, Србија и Црна Гора*

РЕЦЕПЦИЈА ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА У СРПСКОЈ ГОВОРНОЈ И СОЦИОКУЛТУРНОЈ СРЕДИНИ: САВРЕМЕНО СТАЊЕ И ИМПЛИКАЦИЈЕ ЗА ЈЕЗИЧКУ ПОЛИТИКУ ЦРКВЕ

***Апстракт:** У раду се, након увида у референтни теоријско-концепцијски и лонгитудинални оквир проблема, систематски приказују и критички валоризују ставови верника Српске православне цркве према црквенословенском језику добијени анкетањем репрезентативног узорка испитаника и изводе могуће импликације за језичку политику и језичко планирање у области језика богослужења.*

***Кључне речи:** социолингвистика, језичко планирање, језичка политика, ставови према језику, богослужбени језик, црквенословенски језик.*

I Приступ проблему

Језичка политика и језичко планирање представљају значајне аспекте примене социолингвистичких испитивања. Под језичком политиком подразумеваћемо систем мера свесног и сврсисходног регулативног деловања на функционалну страну језика и у извесним границама на његову структуру, која се остварује као део опште политике колективних субјеката (држава, Црква, друштвене групе, идеолошке организације итд.), а може имати ретроспективни (оријентација на очување већ постојеће језичке ситуације) или перспективни карактер (оријентација на измену језичке ситуације, тј. уношење функционалних и структурних новина) (Швейцер 1976, 145-151). Термином «језичко планирање» значићемо свако свесно и сврсисходно деловање на језик, независно од тога да ли је званичног или незваничног, индивидуалног или колективног карактера, сваку нормативну делатност која врши утицај на развој и функционисање језика (Швейцер 1976, 142-153).

У креирању језичке политике и језичког планирања значајну улогу игра истраживање ставова. Према неким ауторима, познавање ставова према језику представља чак неопходну помоћ у остваривању језичке политике и обезбеђивању њеног успеха (Ryan and Giles 1982, 223). Општеприхваћено је мишљење да, каква год да је језичка политика и језичко планирање, позитивни или негативни ставови у масовној свести припадника одређене етносоциокултурне заједнице фундаментално утичу на успех или неуспех те политике и планирања. Зато је идентификовање ставова

веома важан део формалне или скривене агенде језичког планирања (Baker 1992, 5), нарочито уколико је у питању језик који се, из било којих разлога, бори за опстанак.

Под ставовима према језику подразумеваћемо одговарајуће вредносне реакције на језике и језичке варијетете, које могу бити афективне, когнитивне или бихевиоралне (Бугарски 1996, 103; Ryan and Giles 1982, 7). Формирање тих ставова у свакој епоси представља резултат утицаја мноштва социјалних, културних и политичких чинилаца и подложно је изменама. При томе, ваља имати у виду извесне законитости када је реч о измени ставова: (а) обично се теже прихвата промена која се намеће него она за коју постоји слобода избора; (б) промене се, по правилу, јављају полако и постепено; (в) промена се лакше прихвата када помаже некој друштвеној интеграцији, тј. када, прихватањем неког става према језику, људи лакше бивају примљени у заједницу којој теже; (г) када друштвена, политичка, економска и културна околина подржава неки језик, и став према њему ће се вероватније и брже променити у позитивном смислу; (д) учењем неког језика може се променити став према њему, поготово ако се у установи у којој се учи негује позитиван став према том језику; (ђ) чешће коришћење неког језика може променити став према њему у позитивном смислу; (е) повезивање неког језика са позитивним и пријатним контекстима у којима је овај коришћен такође мења став према том језику; (ж) улога мас медија је такође велика када је у питању промена става; (з) извор промене може бити и узор, односно имитација неког узора (прихватање става онога ко је узор); (и) ставови се мењају када се тежи конзистентности и логичности у систему ставова, када унутар става постоје неке компоненте које се не слажу; (ј) човекове индивидуалне особине утичу на промене ставова (отвореност или резервисан однос према променама), (к) ставови се мењају и под утицајем убеђивања, одн. покушаја да се активно делује на заузимање става (детаљније о овоме в. Baker 1992, 99-113; Ryan and Giles 1982, 190-206).

Позитивни ставови према неком језику или језичком варијетету могу одиграти пресудну улогу у његовом очувању, посебно уколико неки језик одумире или се дуже времена налази у конкурентској употреби са другим језиком или језичким варијететом (Baker 1992, 5), премда не морају бити гаранција његовог опстанка (Romaine 1994, 54). Такође је за очување језика веома битна његова симболичка функција, односно повезивање језика са националним, културним и/или верским идентитетом (Ryan and Giles 1982, 9).

Предмет овога рада представља идентификовање и критичка валоризација ставова према црквенословенском језику међу верницима Српске православне цркве (СПЦ) као могућно и, по нашем мишљењу, најрелевантније полазиште за заснивање језичке политике и језичког планирања у овој области. Актуелност проблема произилази из чињенице да у богослужбеној пракси СПЦ све ширу заступљеност добија савремени стандардни српски језик и да, у одсуству разрађених критеријума и препорука званичних црквених органа о саоднесу два богослужбена језика, прети опасност од стихијског маргинализовања и постепеног губљења традиционалног (црквенословенског) литургијског израза, што, како оцењујемо, води осиромашењу српске културе и сужавању културног и духовног идентитета нашег народа. Проблем се додатно потенцира тиме што свако стање паралелне, одн. конкурентне употребе два језика – било да је у питању билингвизам (као у нашем случају) или диглосија – у већини случајева, како је констатовано у социолингвистичкој литератури, представља прелазну фазу ка употреби само једног од њих, при чему језик који је у колективној свести маркиран као «тежи» редовно бива замењиван «лакшим». «Узрок и покретач свих језичких промена», - пише Јан Бодуен де Куртене, - «јесте тежња ка

лагодности, тежња да се лакше остварују све три врсте језичке делатности: у области изговора (фонације), у области слушања и рецепције (аудиције) и, најзад, у области језичког мишљења (церебрације)» (Бодуен де Куртене 1988, 89). У ситуацији црквенословенско-српског билингвизма у богослужбеној сфери свакако да је предност, на основу изнетих критеријума, на страни српског језичког стандарда. Ипак, имајући у виду чињеницу да ће опстанак језика који је у ситуацији диглосије или билингвизма маркиран као тежи умногоме зависити од позитивних или негативних ставова према њему (Швейцер 1976, 121), настојали смо да утврдимо каква је рецепција традиционалног богослужбеног израза у данашњем поколењу верника СПЦ, односно да на основу идентификације система ставова према њему прогнозирамо да ли се у догледној будућности и даље може рачунати са његовим опстанком у богослужбеној употреби, или је у перспективи реалнија језичка политика која би била усмерена на његову потпуну замену српским стандардним језиком. Идентификација ставова као усмеривач језичке политике, по нашем мишљењу, у области богослужбеног језика има пуно оправдање, с обзиром на чињеницу да у осмишљавању ове проблематике најбитнију улогу има пастирска димензија деловања Цркве: стога смо настојали да прикажемо и критички валоризујемо управо мишљење чланова Цркве, тј. пастве, њихову процену постојећег стања, али и жеље и очекивања везане за функционисање богослужбеног језика у догледној будућности.

II Лонгитудинални оквир

На овом месту уместо је подсетити да је питање очувања или замене традиционалног богослужбеног језика већ дуже време присутно у српској црквеној јавности (детаљан приказ расправа о богослужбеном језику код Срба в. у: Кончаревић 1996, 57-66; Кончаревић 1997, 197-211) и као такво заслужује да буде сврстано међу приоритете језичке политике и језичког планирања Цркве. Истини за вољу, ова проблематика током минулих стотину и четрдесет година била је много присутнија у вредносним судовима и визијама појединаца него у мерама језичке политике предлаганим и оствариваним у организованим институционалним оквирима.

Актуализовање проблема богослужбеног језика СПЦ у поствуковском раздобљу у свакој је епоси најтежње кореспондирало са политичким и културним околностима, расположењем јавног мњења (нарочито у погледу националног освешћивања и односа према Русији као «словенској ослободитељки и ујединитељки») и стањем у самој Цркви (процват или слабљење духовног живота, присуство идеја литургијског покрета). Тако, није нимало случајно што се иницијативе за замену рускословенског српкословенским или српским народним језиком у богослужењу јављају најпре на подручју Карловачке митрополије, крајем 60-их и почетком 70-их година XIX века, у атмосфери појачане борбе за црквено-школску аутономију и сукоба везаних за учешће лаика у управљању црквеним животом (Слијепчевић 1991, 168-196), али и изложености модерним духовним, културним и политичко-друштвеним стремљењима која су допирала са Запада. У Србији се проблем богослужбеног језика (укидање рускословенског и повратак српској редакцији) интензивно поставља крајем 80-их година XIX века, свакако у заносу због добијања пуне аутокефалности Српске цркве у Србији (1879). Основни иницијатори расправа о богослужбеном језику крајем XIX и почетком XX века су појединци, али има и примера државног интервенисања у овој сфери (иницијатива

министра просвете и црквених дела Милана Кујунџића из 1887. за укидање црквенословенског језика руске редакције са предлогом мера за остваривање нове језичке политике – исп. Кујунџић 1887, 418-419), организованих иницијатива верника (одлуке донете на скупштинама у Темишварској епархији 1905. и 1906., доцније прослеђене јерархији), као и званичних ставова црквених тела (одлука Светог архијерејског сабора Српске цркве у Србији из 1903. о начелном прихватању увођења народног језика у богослужбену праксу као први документ о језичкој политици Цркве у овом домену). После извесног раздобља стагнације, нове околности у којима се Српска црква нашла након уједињења (1920) пружиће импулс даљем промишљању ове проблематике у низу расправа, чланака, па и у монографским делима, с тим што званична реакција Цркве изостаје. Прве конкретне одлуке највиших законодавних органа СПЦ о могућностима и ограничењима у увођењу савременог језичког стандарда у богослужбену праксу доносе се тек 1964. године. Одлука Синода од 13. новембра 1964. (Синод 1964) о увођењу извесног броја молитава на српском језику у богослужење СПЦ и реферат митрополита загребачког Дамаскина Грданичког Светом архијерејском сабору из 1963. (Грданички 1963, 259-264), који је послужио као основа за креирање потоње језичке политике, остају до данас актуелни нормативни документи у овој области, а њихова је основна вредност у томе што не заговарају радикалне опције (потпуно потискивање црквенословенског језика или наметање мера за његову заштиту), него нуде веома умерена решења, чија је суштина у обезбеђивању коегзистенције два богослужбена израза уз балансирање њихових елемената према оријентационим понуђеним критеријумима. У данашњој пракси свештенство СПЦ има пуну слободу избора језика на коме ће служити, тако да се у неким храмовима поје на црквенословенском, а текст молитава изговара на савременом језику, негде се читава служба одвија на црквенословенском, негде се на савременом језику изговара ужи репертоар молитава, а каткад се може зачути и појање превених црквених песама. Ипак, дефинисаних критеријума којима би се свештенство руководило при опредељивању за могуће опције нема (покушај прелиминарног нормативистичког захвата у овој области дајемо у: Кончаревић 2000, 149-163), као што недостају и истраживања о вези између језичких преференција свештенства и структурних обележја литургијских заједница. Све ово навело нас је на идеју о емпијском истраживању преференције црквенословенског или савременог стандардног језика у богослужбеној употреби СПЦ, чије су теоријско-концепцијске основе најпотпуније изложене у: Кончаревић 2003, 105-118 и Бајић 2004, 8-26), а резултати овог истраживања у интегралном виду, груписани по другим организационо-структурним начелима, излажу се у: Бајић 2004, 217-400).

III Ставови према црквенословенском језику: резултати и перспективе

Ставовe данашњег покољења верника – припадника српске говорне и социокултурне средине према црквенословенском језику, али и према проблематици богослужбеног језика уопште, настојали смо да идентификујемо путем анкете затвореног типа, која је обухватала, након 13 питања срачунатих на идентификацију битних карактеристика узорка, 17 питања усмерених на проблематику која је предмет нашег испитивања. Анкетирање је спровођено од маја до децембра 2001. године у разним местима деловања СПЦ, дакле, не само у Србији и Црној Гори (тада Савезна Република Југославија), већ и у Републици Српској, са обухватом 500 испитаника одабраних методом случајног узорка. Анализа добијених резултата извршена је уз помоћ посебног компјутерског програма (SPSS 8), специјално подешеног за потребе

обrade анкета, због чега је он већ налазио примену у оваквој врсти истраживачких радова (в. нпр. Игњачевић 1998). Карактеристике узорка су следеће: (а) пол испитаника - мушкараца 284 (56,8%) и жена 214 (42,8%) (2 испитаника, одн. 0,4% без одговора); (б) узраст испитаника – годиште 1980. и млађи – 135 (27%), годиште 1965. до 1979. 260 (25%), годиште до 1950. до 1964. 72 (14,4%), годишта до 1949. 28 (5,6%) и без одговора 5 (1%) испитаника; (в) епархијско-регионална припадност испитаника – Београд (архиепископија београдско-карловачка) – 132 (26,4%), Србија (епархије: жичка, бачка, врањска, сремска, нишка, шабачко-ваљевска, браничевска, шумадијска, банатска, тимочка, рашко-призренска) 176 (35,2%), српске земље – Црна Гора (митрополија црногорско-приморска, епархије будимљанско-никшићка, милешевска), Република Српска (митрополија дабробосанска, епархије зворничко-тузланска и захумско-херцеговачка), Славонија, Барања, Далмација (епархије осиечкопољска и барањска и далматинска) 176 (35,2%), дијаспора (аустралијско-новозеландска, средњеевропска, британско-скандинавска, источноамеричка) 9 (1,8%) и без одговора 8 (1,6%); (г) стручна спрема – виша и висока 394 (78%), средња 16,4%, нижа 11 (2,2%), без одговора 13 (2,6%); (д) професионални састав – теолошка занимања (дипломирани теолози, свештенство, монаштво, студенти теологије, ученици богословија) 219 (43,8%), филолози и студенти филологије 30 (6%), нефилолошка занимања VI и VII/1 степена 145 (29%), занимања са средњим степеном стручне спреме 82 (16,4%), пензионери 7 (1,4%), домаћице 4 (0,8%) и без одговора 13 (2,6%); (ђ) богословско образовање – ученици Богословије 31 (6,2%), свршени богослови 33 (6,6%), студенти теологије 147 (29,4%), дипломирани теолози 9 (1,8%), постдипломанти теологије 3 (0,6%), завршен курс веронауке 53 (10,6%), обухваћеност школском наставом веронауке 13 (2,6%), без институционалног верског образовања 176 (35,2%), без одговора 35 (7%); (е) чин у Цркви – свештенство 13 (2,6%), монаштво 18 (3,6%), клирици нижег степена посвећености – чтечеви, ипођакони 19 (3,8%), манастирски искушеници 7 (1,4%), лица без чина у Цркви – лаици 443 (88,6%). Узорак је, као што видимо, по образовно-професионалним критеријумима изнад просека, што свакако има своје оправдање, јер су заступљенија лица која потенцијално представљају главне носиоце језичке политике у Цркви (клирици, теолози, филолози, лаици са вишим и високим образовањем), као што је по узрачном критеријуму уочљива превага особа испод 40 година, дакле, оних чији ставови према богослужбеном језику могу у догледној будућности непосредније утицати на језичко планирање.

Од испитаника су, поред информација уобичајених за испитивање ставова, тражени и неки додатни подаци од значаја за наше истраживање: (а) активно учествовање у црквеном животу: до 2 године – 57 (11,4%), од 2 до 5 година 112 (22,4%), од 5 до 10 година 170 (34%), преко 10 година 114 (22,8%), неактивно учествовање 6 (1,2%), без одговора 41 (8,2%); (б) редовност одлажења у храм: сваке недеље и празника – 393 (78,6%), доста често 82 (16,4%), ређе 21 (4,2%), без одговора 4 (0,8%); (в) редовност причешћивања: на свакој Литургији – 101 (20,2%), доста често – на сваких 30-40 дана 115 (25%), ређе – о постовима 228 (45,6%), ретко – једном, два пута годишње 30 (6%), никада 9 (1,8%), без одговора 7 (1,4%); (г) читање духовне литературе – редовно 266 (53,2%), повремено 215 (43%), ретко 16 (3,2%), без одговора 3 (0,6%); (д) знање руског језика – активно 69 (13,8%), пасивно 215 (43%), не влада руским језиком 214 (42,8%), без одговора 2 (0,4%). Поседовање ових података омогућило је успостављање корелације између ставова испитаника о богослужбеном језику и неких карактеристика узорка за које смо претпоставили да могу бити релевантни за заснивање тих ставова. И овде је приметна супериорност

нашег узорка у односу на (претпостављено, пошто емпиријски подаци за СПЦ не постоје) просечно стање у парохијским заједницама (висока редовност одлажења у храм и причешћивања, заинтересованост за праћење духовне литературе). Управо по овим показатељима узорак је изузетно релевантан, с обзиром на чињеницу да у њему превагу односе лица која активније и дубље учествују у црквеном животу и чији ставови, сходно томе, више обавезују званичну политику Цркве.

Анкетирање је било усмерено на идентификацију како ставова према богослужбеном језику, тако и конкретног стања које се такође може рефлектовати на језичку политику и језичко планирање Цркве. Почећемо од властите процене испитаника о томе колики је степен њиховог разумевања црквенословенског језика, будући да је овај податак веома битан за заснивање става о очувању или замени традиционалног богослужбеног језика у нас. Штавише, један од кључних аргумената за увођење савременог језичког стандарда у богослужбену праксу био је управо став о неразумљивости црквенословенског језика пастви. Иако самопроцена нужно поседује низ ограничења (субјективизам, одсуство стручне верификације), она ипак омогућава да се успостави представа о томе колико уз помоћ црквенословенског језика испитаници реализују своје комуникативно-спознајне потребе приликом учествовања у богослужењу. Кумулативно, 187 или 37% испитаника окарактерисало је свој степен разумевања црквенословенског језика као «довољан»; дискрапанцију између рецепције литургијских текстова на традиционалном и савременом богослужбеном језику уочава 254 испитаника (50,8%); да има знатне тешкоће у разумевању црквенословенског језика износи 56 (11,2%) испитаника, док је без одговора остало 3 (0,6%) испитаника. Ниво пасивног владања црквенословенским језиком, како смо установили, најнепосредније је повезан са (а) дужином временског периода активног учествовања у црквеном животу, (б) редовношћу одлажења на богослужење, (в) редовношћу причешћивања, (г) степеном обављања разних активности у храму, (д) читањем духовне литературе и (ђ) степеном владања руским језиком. Процент испитаника са највећим тешкоћама у разумевању црквенословенског језика, према (а), најизразитији је (50%) код особа које не учествују активно у црквеном животу или учествују мање од 2 године (17,5%); по критеријуму (б) у овој категорији преовладавају лица која у храм одлазе «ређе» (61,9%); према (в) уочљива је доминација оних који се никада не причешћују (55,6%) или то чине једном – два пута годишње (23,3%); према (г) – доминација неактивних (18,9%), (д) – оних који ретко прате духовну литературу (37,5%) и (ђ) – верника који не владају руским језиком (18,2%). Портрет просечног испитаника који је задовољан својим нивоом пасивног владања црквенословенским језиком изгледа овако: то је најчешће особа која у црквеном животу учествује преко 10 (50%) или од 5 до 10 година (44,1%), одлази у храм сваке недеље и празника (41,2%), причешћује се редовно (51,5%) или доста често (41,3%), спада у ред веома активних (50%) или активних (47,3%) у парохијским активностима, редовно чита духовну литературу (42,5%) и влада руским језиком – активно (53,6%) или пасивно (45,1%). Овај налаз би значао да стандардни српски језик треба да има приоритет у оним срединама где су верници тек почели да живе литургијским животом и где се спроводе интензивније активности везане за унутрашњу мисију Цркве. Позиције црквенословенског језика јаче су у срединама где су верници дубље укључени, боље познају православље и интензивније практикују хришћански живот (најбоље позиције традиционални богослужбени језик свакако, у складу са изнетим, има у монашким заједницама). Најзад, пошто на разумевање црквенословенског језика има утицаја и теолошко образовање испитаника (69% теолога потпуно је задовољно својим нивоом

комуникативне компетенције у рецептивним видовима говорне делатности на црквенословенском језику), у чији састав улази и систематско изучавање тога језика (он је обавезан предмет у богословијама и на богословским факултетима), следи закључак да би шире присуство овог језика у образовном систему могло допринети његовој бољој рецепцији.

Да бисмо адекватније прогнозирали могућности за опстанак црквенословенског као богослужбеног језика унутар СПЦ, било нам је битно и да утврдимо и колико су верни навикнути на њега (да ли га осећају као «страно тело» на богослужењима или природни саставни елемент њихове атмосфере, да ли су способни да рецепцију црквенословенског текста врше по аутоматизму, ослањајући се на већ постојеће језичко искуство), опет по њиховој властитој процени. Из нашег узорка већина испитаника (376 или 69,2%) своју навикнутост на црквенословенски језик квалификује као «потпуну», следи делимична навикнутост (130, одн. 26%), док је ненавикнутост изразито ниска (21 испитаник или 4,2%). Као што смо претпоставили, ова димензија у најтешњој је корелацији са показатељима активности у црквеном животу: најмање су на црквенословенски језик навикли испитаници који најређе присуствују богослужењима (47,6%), не причешћују се (44,4%) или се најређе причешћују (20%), не обављају никакве активности у храму или парохији (76,2%), нити су активни у читању духовне литературе (37,5%). Такође су најмање навикли на традиционални богослужбени језик средњошколци (12,2%) и они који не владају руским језиком (5,1%). Веома је индикативан налаз да узраст испитаника не стоји у корелацији са њиховом навикнутошћу на црквенословенски језик, јер је већина испитаника – како млађих тако и старијих – потпуно навикла на овај језик; штавише, проценат потпуне навикнутости највећи је код најмлађе групе испитаника – годиште 1980. и млађи (75,6%), док се код осталих узрасних категорија креће између 60 и 70% (64,3% за 1949. годиште и старије, 65,8% за особе рођене између 1965. и 1979, 69,4% за годишта 1950. до 1964). Најзад, као што смо и очекивали, навикнутост на црквенословенски језик у непосредној је корелацији са варијаблом «теолошко образовање испитаника» (82,8% теолога и 56,3% нетеолога сматра да поседује потпуну навикнутост на црквенословенски језик). Можемо, дакле, закључити да се навикнутост на црквенословенски језик повећава са активношћу у црквеном животу, тако да и овај налаз потврђује претпоставку о преференцији савременог стандардног језика у категорији неофита. Са овим је у вези и налаз да би богослужењима на српском језику најрадије присуствовали испитаници који нису навикли на црквенословенски језик (52,4%).

За наше испитивање било је од значаја и да се утврди преференција традиционалног или савременог стандардног богослужбеног израза код испитаника. Кумулативно, за преференцију богослужења на црквенословенском језику изјаснило се 104 испитаника (20,8%), на српском језику приближан број - 100 (20%), док већина (286 или 57,8%) најрадије присуствује богослужењима са комбинованим језичким изразом. Када је реч о испитаницима који показују преференције према црквенословенском језику, они су у највећем проценту из Београда (24,2%), након чега следе верници из српских земаља (23,1%) и из уже Србије (16,9%), а нема их међу испитаницима из дијаспоре, док би богослужењима на српском језику присуствовало најмање испитаника из регије «Београд» (12,1%). Омиљеност црквенословенског богослужења најизразитија је, као што се могло и очекивати, међу филолозима (46,7%) и нетеолозима са високим и вишим образовањем (24,1%), док су теолози, и поред поседовања одговарајућих лингвистичких компетенција, на трећем месту са 18,3%. Преференција црквенословенског језика расте са узрастом

(најизразитија је код 1949. годишта и старијих –35,7%, следе генерације 1950-1964. – 25%, 1980. и млађи – 20%, а најмања је код анкетираних рођених између 1965. и 1979. – 18,5%). Напомињемо, међутим, да су и по регионалном, и по образовном, и по узрасном критеријуму преовладала испитаници који преферирају комбинацију два богослужбена израза. За српски језик изјашњавају се првенствено теолози (24,7%) и средњошколци (23,2%), испитаници рођени 1980. и млађи (26,7%), Срби из дијаспоре (44,4%) и изван Србије (24,7%). Можда је најмање очекиван налаз у вези са преференцијом богослужбеног језика код испитаника који имају чин у Цркви и за које смо претпостављали да ће, с обзиром на своје образовање, објективно највиши степен владања црквенословенским језиком, богослужбену праксу и значај у црквеној структури, имати конзервативан став: међу њима, међутим, највећа је популарност кобинованих (56%), а следе богослужења на српском језику (28%). Овај налаз објашњавамо претпоставком да су теолози и свештеници поменуте одговоре дали не само из личне перспективе, него пре свега из перспективе мисионарских потреба Цркве; поред тога, свакако да је оваквом опредељењу допринела и њихова упућеност у садржај богослужбених књига, из које је проистекла свест о томе шта верници пропуштају уколико не разумеју њихов језички план.

Који квалитети црквенословенског језика долазе до изражаја у масовној рецепцији данашње генерације верника? Постоји ли и данас социокултурни стереотип о светости било ког богослужбеног језика и посебно традиционалног? Да ли црквенословенски језик више плени својим лингвоестетичким квалитетима (певљивост, милозвучност) или објективним параметрима (адекватност исказивања богословских садржаја, изражена симболичка функција, функционисање у својству кохезионог фактора са другим словенским православним црквама)?

Однос према светости језика у свести савремених верника, како показују резултати анкетања, радикално се разликује од средњевијековних гледишта (о приписивању атрибута светости црквенословенском језику у средњевијековној словенској култури в. Успенский 1996, 29-58): највећи број испитаника, потпуно у духу модерног теолошког виђења ове проблематике, сматра да ниједан језик не може бити свет по себи (347, одн. 69,4%), премда неочекивано велики број њих (132, или 26,4%) приписује атрибут светости црквенословенском језику (за српски је овај атрибут везан у свести само 5, или 1% испитаника). Испитаници који се баве теологијом на ово питање одговорили су неочекивано: чак 42,4% од укупног броја анкетираних који приписују атрибут светости црквенословенском језику је из поменуте групе. Међутим, од укупног броја свих анкетираних сврстаних у категорију «теолози» (219), већина (157, одн. 71,7%) је мишљења да ниједан језик није сам по себи свет. Приметили смо и то да се проценат приписивања атрибута светости црквенословенском језику повећава са степеном владања руским језиком (30,4% из категорије активних корисника руског језика и 28,4% из категорије пасивних афирмативно се изјашњава у прилог светости црквенословенског језика). Када је реч о корелацији ове са варијаблом «степен стручне спреме», уочили смо да највећи број испитаника који приписују атрибут светости црквенословенском језику припада категорији лица са средњошколским образовањем (60,6%), али то није доминантан став унутар ове скупине: највећи број испитаника са средњом стручном спремом (69,5%) сматра да ниједан језик није сам по себи свет. Упркос нашим очекивањима, у скупини лица са основним образовањем, за које смо претпоставили да услед њихове мање образованости и веће отворености за традиционална становишта могу бити склонији мистификовању језика, 57,7% испитаника априори не признаје светост као лингвистичку категорију (од оних који мисле супротно у прилог светости

црквенословенског изјашњава се 38,5%, а у прилог светости српског језика 3,8%, што је уједно и највиши показатељ оваквог опредељења). Особе са високошколским образовањем такође углавном негирају светост језика по себи (57,8%, а међу онима са завршеним постдипломским студијама или докторатом наука чак 92,3%), а у знатно мањем проценту приписују је традиционалном богослужбеном изразу (24,2% лица са VII/1, одн. 7,7% са VII/2 и VIII степеном стручне спреме).

Црквенословенски и савремени српски стандардни језик у свести данашњих верника, ако је судити по одговорима наших испитаника, радикално се разликују у погледу њихових лингвоестетичких квалитета – певљивости и милозвучности (еуфоничности). Кумулативно посматрано, за превагу црквенословенског у погледу певљивости изјашњава се 368 (73,6%) испитаника наспрам свега 12 (2,4%) који предност у овом погледу дају српском језику, док 118 (23,6%) анкетираних ову особину подједнако приписује и традиционалном и савременом богослужбеном изразу. У процени овог квалитета од посебног значаја је мишљење лица која се активно баве црквеним појањем: међу особама које имају чин у Цркви (од којих, свакако, већина има богато појачко искуство) нико не сматра српски језик погоднијим за појање, 91,5% изјашњава се у прилог црквенословенског, а свега 8,5% изједначава два језика. Слична тенденција уочава се на основу одговора скупине «веома активних» у храмовима и парохијама (од којих се многи баве појањем за певницом или учествовањем у хорским активностима): 88% испитаника из ове категорије даје предност црквенословенском, 0,7% српском језику, а уверење о подједнакој њиховој певљивости карактерише 10,3% анкетираних из ове групе. Парадоксално, али за црквенословенски језик као певљивији изјашњава се и већина неактивних парохијана (63,3%), који су до овог уверења могли доћи једино рецепцијом певничког или хорског појања (под неактивним, подсетићемо, подразумевамо испитанике који нису ангажовани у неким посебним активностима у парохији, укључујући и хорско или певничко појање). Не можемо рећи да је узраст испитаника у вези са проценом овог квалитета богослужбених језика СПЦ, јер су и старије и млађе генерације испитаника у много мањем проценту склоне да припишу већу певљивост српском него црквенословенском језику (од 2,2% за годиште 1980. и млађе до 3,6% за годиште 1949. и старије). Једино што примећујемо у вези са овом варијаблом јесте висок проценат изједначавања два језика у погледу погодности за црквено појање код млађих испитаника (73,7% укупно). Мушкарци у већем проценту преферирају црквенословенски језик за певницом (81,7% наспрам 62,6% код жена), а женска популација радије се изјашњава у прилог подједнаке певљивости оба језика (34,6% наспрам 15,5% код мушкараца). Интересантно је да је, и поред нешто веће преференције (у односу према групи «нетеолога») српског језика у другим ставовима, код испитаника које смо означили као «теологе» примећено придавање предности црквенословенском језику у његовој појачкој реализацији (82,8% наспрам 64,8% у групи нетеолога); код ове категорије мање је присутно и уверење да су оба језика подједнако певљива (16,4% наспрам 30,5% међу нетеолозима). То такође може бити последица богатијег појачког искуства, али и утицаја начина предавања предмета «Црквено појање» у средњем, вишем и високом богословском образовању (мелодије се по правилу обрађују и увежбавају по материјалима Зборника црквених песама на црквенословенском језику). Испитаници у црквенословенском језику цене и његову високу еуфоничност (84,4%). Иако је проценат испитаника који милозвучнијим сматрају српски стандардни језик низак (10,2%), ипак је значајно истаћи да ови испитаници у већем проценту припадају млађим генерацијама (1965-1979. – 47,1%, 1980. и млађи – 31,4%); ипак, у поменутиим узрасним категоријама

висок је и удео оних који се изјашњавају у прилог црквенословенског (1965-1979. – 52,1%, 1980. и млађи – 27%). Нису констатоване веће разлике у погледу овог става код лица са теолошким образовањем и нетеолога (у обе групе преовладава опредељење за црквенословенски, са 86,9% гласова у првој и 82% у другој подгрупи). Ипак, треба имати у виду да су лингвистички квалитети међу најмање пресудним када је у питању даља судбина језика (исп. Baker 1992, 44): утисак који језик оставља на слух мање је битан од његових објективних употребних потенцијала. Отуда, као што ћемо видети из даљег излагања, има испитаника који по другим параметрима дају предност српском језику, али на основу субјективног вредновања и естетских преференција ипак заокружују одговор «црквенословенски».

Окренимо се стога процени адекватности (лексичко-терминолошке, стилске) традиционалног и савременог богослужбеног језика за исказивање богословских садржаја. На првом месту у анализираном узорку нашло се становиште по коме црквенословенски језик има предност у овом погледу (303 испитаника, одн. 60,6%), на другом мишљење о подједнаким изражајним могућностима оба језика (164, или 32,8%), а на трећем давање предности српском језику (23, одн. 4,6%) (без одговора је остало 10, одн. 2% испитаника). И овде се показало да лаичка уверења о језику не морају бити у складу са објективном истином: лингвистички исправно становиште о подједнакој адекватности оба језика за исказивање теолошких садржаја дели, као што видимо, мање од трећине испитаника. Противно нашим очекивањима, мањи проценат теолога у односу на средњу вредност (27%) опредељује се за равноправност језика по овом параметру: већина испитаника из ове скупине даје предност црквенословенском (66,8%). Регионално посматрано, исказивање у прилог црквенословенског језика најизразитије је у дијаспори (77,8%), нешто мање у Београду (70,5%) и Србији (65,7%), а најмање у српским земљама изван Србије (48,9%); овакво изјашњавање испитаника из дијаспоре је парадоксално, ако имамо на уму налаз да у овој популацији нема преференције црквенословенског богослужбеног израза. Када је реч о корелацији професије испитаника са овим ставом, уочавамо неочекивано висок проценат исказивања у прилог црквенословенског језика међу филолозима (70%). Подједнаку адекватност оба литургијска језика њиховој намени заговарају у првом реду средњошколци (47,6%) и лица са основним образовањем (81,8%). Овај одговор доминантан је и код верника који «доста често» присуствују богослужењима (47,6%), али не и код оних којима је ово редовна пракса (похађање служби сваке недеље и празника), где је убедљива превага изјашњавања у прилог црквенословенског језика (64,1%).

Колико је црквенословенски језик у данашњој масовној свести верника везан за идентитет припадника Цркве? Да ли се он може уврстити међу одлике које православну Цркву (у српској средини) чине управо онаквом каква јесте, а не другачијом, које њене припаднике разликују од оних изван њеног окриља? Највећи део испитаника из нашег узорка (292, одн. 58,4%) афирмативно се односи према овој, симболичкој функцији црквенословенског језика, један део (166, одн. 33,3%) делимично прихвата везу између овог језика и очувања традиције, националног и верског идентитета, а само 35 (7%) испитаника негира ову интеракцију. Везу између црквенословенског језика и идентитета највише уочавају испитаници из Београда (62,9%) и из српских земаља изван Србије (60,2%), филолози (73,3%) и лица са вишим и високим нетеолошким образовањем (65,5%), као и испитаници старијег и средњег узраста (60,7% из узрасне групе «1949. и старији», 69,4% из категорије 1965-1979). Већи је проценат нетеолога (53,8%) него теолога (46,2%) који који сматрају да црквенословенски језик има симболичку функцију, док је њено релативизовање

(«црквенословенски језик делимично чува традицију, национални и верски идентитет») у обе скупине присутно у идентичној мери (33,2%).

Колику улогу црквенословенски језик има у учвршћивању конфесионалних веза, развијању међусловенске солидарности (посебно у оквиру Pax Slavia Orthodoxa) и диференцирања у односу на несловенске (и неправославне) народе и њихове културе? Ова функција у средњем веку обезбеђивала је културно заједништво у словенском православном ареалу и његово диференцирање у односу на јединство латинског језика римокатоличког Словенства (Трифунуовић 1994, 98). Данас не само што не постоји јединство латинског богослужбеног језика у Римокатоличкој цркви, него се, у епоси глобализације и тежње ка уједињавању на свим пољима, поставља питање у којој мери и да ли уопште постоји потреба за супротстављањем римокатоличком Словенству, а под сумњу се доводи и постојање активне свести о припадности Словенству уопште и православном Словенству посебно. Судајући по одговорима наших испитаника, можемо закључити да већина (63,2%) поседује свест о јединству са православним словенским народима и њиховим Црквама и улози црквенословенског језика у одржавању тога јединства. Међу теолозима има нешто више оних који црквенословенском језику одричу ову функцију (41%), а исти је случај и са млађом популацијом (40,7% код генерације 1980. и млађих), те лицима са средњим образовањем (35,4%). Испитаници из Београда (69,7%) и српских земаља изван Србије (65,1%) у највећем проценту у поређењу са другим групама подељеним према регијама сматрају да је црквенословенски језик битан за одржавање јединства са другим православним словенским народима и њиховим Црквама. Најзад, осећај успостављања јединства са православним словенским народима и њиховим Црквама посредством црквенословенског језика највећи је код добрих (активних) познавалаца руског језика (79,7%).

Употреба српског стандардног језика широко је прихваћена међу верницима СПЦ, што се доводи у везу пре свега са потпунијим реципирањем садржаја богослужбених текстова на њему. С друге стране, као што смо видели, у свести верника присутна је везаност за црквенословенски језик, навикнутост на њега, изразито афирмативни став према његовим лингвоестетичким квалитетима. Дакле, афирмативни став према савременом језичком стандарду не претпоставља уједно и негативан вредносни став или анимозитет према традиционалном богослужбеном изразу. Ово потврђују и налази везани за предвиђања испитаника о перспективи црквенословенског језика. Највећи део испитаника изриче уверење да ће се црквенословенски језик у догледној будућности одржати у богослужбеној употреби (71,8%), док његову замену српским прогнозира 24,6% анкетираних. Теолози у нешто већем проценту него нетеолози (31,6% према 18%) прогнозирају постепено губљење црквенословенског језика. Овај став је у директној корелацији са степеном активности у црквеном животу: верници који су преко 10 година активни у црквеном животу у највећем проценту (28,1%) исказују песимистички став према судбини црквенословенског језика, за разлику од неофита (до 2 године учешћа), који у огромној већини (78,9%) сматрају да ће се црквенословенски језик одржати. Међу испитаницима који преферирају богослужење на српском језику највећи проценат прогнозира његову доминацију у будућности (54%), али и заговорници црквенословенског богослужења у апсолутној већини прогнозирају опстанак традиционалног богослужбеног израза (79,8%).

А које препоруке од значаја за језичку политику Цркве и језичко планирање у литургијској сфери би понудили наши испитаници? Већина испитаника је против постепеног превођења читавог богослужбеног корпуса на српски језик (346, или

69,2%), а за издавање књига за јавну и приватну употребу са паралелним сакралним текстовима на једном и другом језику (391, или 78,2%), док су одговори када је у питању организовано и институционално учење црквенословенског језика готово подједнако дистрибуирани (за увођење овог језика у образовни систем исказало се 236, одн. 47,2% анкетираних, а против 264, или 52,8%). За систематско овладавање црквенословенским језиком исказују се у првом реду особе за вишим и високим нетеолошким и нефилолошким образовањем (59%), а затим филолози (50%), док је у осталим категоријама испитаника заинтересованост испод 50%. Корелација постоји и између ове и варијабле «богословско образовање испитаника»: најзаинтересованији за учење црквенословенског језика су верници који имају завршен курс веронауке (75,5%) и особе које су биле обухваћене школском наставом веронауке (61,5%). Непоседовање систематских знања из црквенословенског језика, у ситуацији када су испитаници упућени у доктринарне поставке православног хришћанства, историју Цркве, елементе литургије итд., код њих рађа свест о постојању когнитивног дефицита у овој области и буди жељу за стицањем одговарајућих представа и генерализација. Највећу потребу за систематским овладавањем црквенословенским језиком, као што смо и очекивали, имају неофити – лица која у црквеном животу учествују од 2 до 5 година (63,2%) и до 2 године (55%). Међутим, ова потреба није у толикој мери изражена међу верницима који похађају богослужења сваке недеље и празника (48%), што је несумњиво у вези са податком о њиховој самопроцени разумевања црквенословенског језика (из ове популације «веома тешко разумевање» присутно је код свега 7,6% испитаника) и навикнутости на црквенословенски језик (за «потпуну навикнутост овде се изјашњава 76,1%, а делимичну 21,6% испитаника). Особе које се редовно причешћују, и чија се духовност, дакле, формирала у знаку и под утицајем покрета за литургијску обнову, показују највећу заинтересованост за постепено превођење целокупног богослужбеног корпуса на српски језик (41,6%), али уједно и предњаче у изјашњавању за систематско и организовано учење црквенословенског језика (49,5%). Теолози се више од нетеолога изјашњавају за превођење целокупног богослужбеног корпуса на српски језик (40,2% наспрам 21,9%), а код обе групе испитаника постоји висок степен занимања за издавање књига са паралелним текстовима на оба језика – традиционалном и савременом (80,9% код нетеолога и 75,4% код теолога). Овакав став могао би подстицајно деловати на издавачке куће у смислу обнављања праксе издавања двојезичних публикација намењених јавној и приватној употреби. Исто тако, доста висока заинтересованост за систематско овладавање црквенословенским језиком може навести на закључак о умесности увођења овог предмета у школски систем и пожељности да се у наставу веронауке у школама и при храмовима инкорпорирају и извесни лингвистички садржаји.

IV Дискусија

Које су, у најкраћем, кључне поруке истраживања ставова верника СПЦ према богослужбеним језицима уопште и црквенословенском језику посебно? Имају ли налази које смо у претходном излагању предочили стручној и црквеној јавности конкретне импликације за заснивање језичке политике и језичког планирања унутар СПЦ у догледној будућности?

Српски језик, као што смо видели, широко је прихваћен у масовној свести припадника српске етнокултурне заједнице у његовој богослужбеној функцији, што се доводи у везу пре свега са потпунијим рецепирањем садржаја богослужбених

текстова на њему. Међутим, анализа анкетних одговора недвосмислено је показала да афирмативни однос према савременом стандардном језику код данашње генерације верника СПЦ не претпоставља уједно и негативан вредносни став или анимозитет према традиционалном богослужбеном изразу. Преовлађујућа већина испитаника сматра да је оптимално решење језичког плана богослужења у нашој Цркви данас управо напоредна употреба традиционалног и савременог литургијског изрази.

Преовлађујући афирмативни однос верника према црквенословенском језику упућује на закључак о потреби његовог даљег задржавања у богослужењу Српске православне цркве, барем у ближој перспективи. Подсетићемо да се, кумулативно посматрано, већина испитаника обухваћених нашим истраживањем изјаснила за преференцију овога језика у односу на савремени. Истина, ова преференција у првом реду кореспондира са рецепцијом лингвоестетичких квалитета црквенословенског језика (еуфоничности, певљивости), који су, објективно посматрано, најмање одлучујући у остваривању језичке политике. Међутим, у домену богослужења ови квалитети су од изузетног значаја, с обзиром на историјски много пута посведочену вредност његове не само рационалне, него и естетичко-доживљајне рецепције.

Такође, црквенословенском језику испитаници приписују веома изражену симболичку (изражавање традиције, националног и верског идентитета) и кохезиону функцију (одржавање јединства међу словенским православним народима и њиховим Црквама). Стога је оправдано претпоставити да би даље потискивање и евентуално укидање овога језика из богослужбене употребе верници могли доживети као атак на свој верски и национални идентитет.

Навикнутост на црквенословенски језик је, према нашим налазима, сасвим задовољавајућа и чак изнад очекивања. С обзиром на висок степен његове генетске и типолошке блискости са савременим српским језиком, а посебно на појаве међујезичких лексичких истоветности и сличности, које обезбеђује фацитацију (позитиван трансфер) у рецептивним видовима говорне делатности (аудирање, читање), не изненађује налаз да преовлађујућа већина испитаника позитивно оцењује ниво своје рецепције традиционалног богослужбеног изрази (најмањи број анкетираних, као што смо показали, определио се за одговор да веома тешко разуме црквенословенски језик).

Индикативан је и налаз да савремени просечни верник није склон приписивању атрибута светости црквенословенском језику, што значи да је однос према њему базиран на његовој свесној когнитивној и естетичкој перцепцији.

У погледу преференције богослужбеног језика приметна је разлика у ставовима испитаника из категорије «теолози» и оних из категорије «нетеолози»: ови први склонили су преференцији српског језика у својству богослужбеног, што је, вероватно, узроковано њиховим афирмативним односом према идејама литургијског покрета и литургијске обнове, присутним у нашим теолошким просветним институцијама већ око две деценије, као и њиховим промишљањем мисионарских потреба Цркве (приближавања неопитима и онима који су још изван црквеног живота). Тенденција пораста преференције савременог језика примећује се и код млађе узрасне групе. Ово објашњавамо, с једне стране, преовладавањем рационално-логичког односа младих према богослужењу (настојањем да га не само доживе, него у првом реду да га схвате, да стекну што већу дозу информација о њему, свакако под утицајем општег интелектуалистичког и рационалног приступа већини животних појава, који се постиче у савременом друштву и образовању), с друге – непостојањем могућности за овладавање основама црквенословенског језика у нашој средини (организована настава, уџбеници, приручници, дигитални материјали и сл.), и с треће

– навикнутошћу на српски језик још од првих одлазака на богослужења, што са старијим испитаницима углавном није био случај.

Иако се у ставовима испитаника снажно истиче потреба за присуством савременог српског језика у богослужбеној употреби, констатована је и њихова заинтересованост за ближи контакт са црквенословенском језичком материјом и за могућност дубљег улажења у њу. Тако, на повољан одјек наилазе идеје о организованом и институционалном учењу црквенословенског језика и о издавању публикација са паралелним текстовима на оба језика.

У овом истраживању настојали смо да објективним социолингвистичким методама расветлимо једно актуелно и важно, а до сада неистражено питање – питање социолингвистичких оквира функционисања богослужбених језика Српске православне цркве данас, уз узимање у обзир историјских корена тога стања, али и уз сагледавање могућих даљих перспектива. Те перспективе, по нашем мишљењу, зависе од будућих мисионарско-пастирских потреба Цркве, од друштвених околности, преовлађујућих ставова верника и мера које у области језичке политике и језичког планирања буде предузимала црквена јерархија. Ако наше истраживање допринесе креирању таквих мера, сматраћемо да је у потпуности остварило свој циљ.

ЛИТЕРАТУРА

Бајић 2004 – Р. Бајић, *Социолингвистички аспекти преференције црквенословенског или стандардног српског језика у својству богослужбеног језика Српске православне цркве. Магистарски рад.* Београд, 2004, 422 стр.

Baker 1992 – С. Baker, *Attitudes and Language.* Clevedon 1992.

Бодуен де Куртене 1988 – Ј. Бодуен де Куртене, *Лингвистички списи.* Нови Сад, 1988.

Бугарски 1996 – Р. Бугарски, *Језик у друштву.* Београд, 1996.

Грданички 1963 – Д. Грданички, *О употреби српског језика у нашем богослужењу.* Гласник СПЦ, 1963, бр. 7, стр. 253-264.

Игњачевић 1998 – А. Игњачевић, *Ставови о енглеском језику у средњем и високом образовању у Београду.* Магистарски рад. Београд, 1998.

Кончаревић 1996 – К. Кончаревић, *О богослужбеном језику Српске Цркве у прошлости и данас.* Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1996, књ. 25/2, стр. 57-66.

Кончаревић 1997 – К. Кончаревић, *Расправе о богослужбеном језику код Срба (1868-1969).* Српски језик, Београд - Никшић, 1997, бр. 1-2, стр. 197-211.

Кончаревић 2000 – К. Кончаревић, *Пролегомена за расправу о нашем богослужбеном језику.* Богословље, Београд, 2000, св. 1-2, стр. 149-163.

Кончаревић 2003 – К. Кончаревић, *Социолингвистичке аспекты церковнославянского языка сегодня.* Зборник Матице српске за славистику, Нови Сад, 2003, бр. 63, стр. 105-118.

Кујунџић 1887 – *Писмо Високопреосвештенем Архијепископу Београдском и Митрополиту Србије Министра Просвете и Црквених послова Мил. Кујунџића.* Просветни гласник, 15.6.1887, бр. 11, стр. 418-419.

Romaine 1994 – S. Romaine, *Language in Society. An Introduction to Sociolinguistics.* Oxford, 1994.

Ryan and Giles 1982 – E. V. Ryan, H. Giles, *The Social Psychology of Language I., Attitudes Towards Language Variation – Social and Applied Contexts.* London 1982.

Синод 1963 – *Св. арх. Синод, бр. 3480/ Зап. 581 од 13. новембра 1964.* (непубликована грађа Архива Патријаршије СПЦ)

Слијепчевић 1991 – Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве, т. 2.* Београд, 1991.

Трифунковић 1994 – Ђ. Трифунковић, *Стара српска књижевност. Основе.* Београд, 1994.

Успенский 1996 – Б. А. Успенский, *Языковая ситуация и языковое сознание в Московской Руси: восприятие церковнославянского и русского языка.* В кн.: *Язык и культура. Избранные труды, т. II.* Москва, 1996, стр. 29-58.

Швейцер 1976 – А. Д. Швейцер, *Современная социолингвистика: теория, проблемы, методы.* Москва, 1976.

**Ружица Баич
Ксения Кончаревич**

**ВОСПРИЯТИЕ ЦЕРКОВНОСЛАВЯНСКОГО ЯЗЫКА В СЕРБСКОЙ
РЕЧЕВОЙ И СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ
И ВЫВОДЫ ДЛЯ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ ЦЕРКВИ**

В работе предлагается систематический обзор и критический анализ взглядов современного поколения верующих Сербской Православной Церкви на церковнославянский язык в его богослужебном употреблении, выявленных на основании опроса представительного числа испытуемых, и на данном основании формулируются исходные положения языковой политики и языкового строительства Церкви в данной области. Особо подчеркивается, что положительное отношение верующих к церковнославянскому языку (его предпочтение большинством опрошенных по отношению к современному сербскому языку, признание за ним высоких лингвоэстетических качеств и ярко выраженной символической функции, удовлетворительный уровень рецепции церковнославянских текстов при их аудировании сербскоязычными верующими) содействует выводу о необходимости его дальнейшего функционирования в богослужебной сфере (параллельно с современным сербским литературным языком), хотя бы в ближайшей перспективе.